

Зіненко Т.М.

кафедра культурології та методики викладання культурологічних дисциплін, старший викладач
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка

ПОЛТАВСЬКА ПОРЦЕЛЯНА ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ XX СТОЛІТТЯ У КУЛЬТУРО- ТВОРЧОМУ СТАНОВЛЕННІ РЕГІОНУ: ПОСТАТІ, ЗДОБУТКИ, АСОРТИМЕНТ (за матеріалами архівних, періодичних та музейних джерел)

Анотація. У статті аналізується діяльність Полтавського фарфорового заводу за увесь час його існування з середини 1960 до початку XXI ст. На підставі дослідження архівних джерел, періодичних видань та музейних збірок подається і аналізується інформація про історію заводу, кількісний і предметний склад порцелянових виробів. Досліджується також персональний внесок художників підприємства, провадиться аналіз створених зразків, місця і ролі творця в умовах промислового виробництва. Мета статті – на прикладі конкретного фарфорового заводу показати шлях розвитку керамічного виробництва в умовах радянської командно-адміністративної планової системи господарювання, та в умовах переходу до ринкової економіки.

Ключові слова: керамічне виробництво, декоративно-ужиткове мистецтво, творча лабораторія, історія української культури.

Анотация. Зиненко Т.Н. Полтавский фарфор последней трети XX века в культуре творческом развитии региона: личности, достижения, ассортимент (по материалам архивных, периодических и музейных источников). В статье анализируется деятельность Полтавского фарфорового завода за все время его существования с середины 1960 до начала XXI века. На основании исследования архивных источников, периодических изданий и музейных собраний подается и анализируется информация об истории завода, количественный и предметный состав фарфоровых изделий. Исследуется также персональный вклад художников предприятия, производится анализ созданных образцов, места и роли творца в условиях промышленного производства. Цель статьи - на примере конкретного фарфорового завода показать путь развития керамического производства в условиях советской командно-адми-

нистративной плановой системы хозяйствования, и в условиях перехода к рыночной экономике.

Ключевые слова: керамическое производство, декоративно-прикладное искусство, творческая лаборатория, история украинской культуры.

Summary. Zinenko T. *Poltava china last third of the twentieth century in the culture of the creative development of the region: the personality, achievements and range (based on the archival, periodicals and museum sources).* This article analyzes the activities of Poltava Porcelain Factory at all times of its existence since the mid 1960 to the beginning of the XXI century. The study of archival sources, periodicals and museum collections is analyzed and information about the history of the plant, the quantity and composition of the subject porcelain. Study as a personal contribution of artists of the enterprise, conducted the analysis of samples generated, the place and role of the creator of an industrial production. The purpose of the article - for example a specific porcelain factory show the path of ceramic production in the Soviet command-administrative system of planned economy, and in the transition to a market economy.

Keywords: ceramic industry, arts and crafts, creative laboratoriya, history of Ukrainian culture.

Постановка проблеми. Якби значимість досягнутого і зробленого вимірювалася роками, то полтавська порцеляна не мала би права займати місце у солідному сонмі поважних українських порцелянових заводів, що ведуть свою історію з дев'ятнадцятого, а то навіть і з вісімнадцятого століть... Але ж час – поняття, мабуть, не фізичне: іноді тягнеться невимовно довго, а іноді спливає дуже швидко. Так і історія полтавської порцеляни, як явище штучно створене і так само штучно загублене, мало би вивчатися в більш віддаленій ретроспекції – так би років через п'ятдесят. І, зрозуміло що прийдешні покоління науковців повернуться до систематизації та поглибленого аналізу подій, що становили історію полтавського фарфору, нам же залишається розкопувати сучасні кйокенмединги, вибираючи з них по крупинці зерна недавньої нашої історії. За менше, ніж 40 років функціонування Полтавського фарфорового заводу, інформації про його роботу не багато, але ще менше наукових досліджень і опрацювань. Дуже мало з художньої спадщини ПФЗ зберігається в українських музеях. Так у Полтавському обласному краєзнавчому музеї зберігається близько 200 одиниць, у Полтавському художньому музеї імені М. Ярошенка (Галереї мистецтв) – близько 10 одиниць, і більшість – авторські роботи І.Віцька. Зрозуміло, що завод, який випускав 13 млн. од. фарфорової продукції в рік, не міг не залишити по собі цієї самої, хоча й такої вразливої до побиття продукції, тому продукцію ПФЗ як унікальну, так і тиражовану, можна віднайти в найрізноманітніших місцях – від наших з вами кухонь до державних установ і бібліотек, клубів, кабінетів тощо. Саме тому здалося доречним уведення терміну «археологізація», адже процес вишукування полтавської порцеляни достеменно подібний до процесу археологічних розкопок.

Надійшла до редакції 27.09.2012

Аналіз джерел. У державному архіві Полтавської області міститься фонд за номером ФР-8761 (Матеріали по Полтавському фарфоровому заводу, що будувався) та ФР-8762, присвячений діяльності Полтавського фарфорового заводу за період 1964-1990 рр. У фонді ФР 8762 – три описи: основна діяльність, додаткова та заводського комітету профспілки. Але усі наявні матеріали обмежуються 1990 роком – після цього періоду ніяких документів у Державний архів Полтавської області не надходило.

Певну інформацію можна почерпнути з періодичної преси – загалом питанням полтавської порцеляни присвячено близько дев'яноста статей і фоторепортажів у всесоюзних, республіканських, обласних і районних газетах і журналах. У Державному архіві кіно фотодокументів міститься вісім документальних фільмів про ПФЗ та близько десятка фотографій.

Вивченням історії української порцеляни традиційно займалися мистецтвознавці і вчені інших галузей: технологи, краєзнавці, історики. Якщо торкнутися історіографії, то, безперечно, найпоширенішим «життєписцем» художньої спадщини ПФЗ є В. Ханко, однак він зосередився, в основному, на дослідженні творчого спадку І.Віцька та інших художників заводу. Полтавську порцеляну в загальноукраїнському контексті, досліджує мистецтвознавець О. Школьна. З точки зору керамології, до поставлених проблем звертаються О.Пошивайло, О.Перець. У контексті мистецької регіоналістики, питанням полтавської порцеляни присвятили окремі статті музеєзнавець О.Парасочка, краєзнавець В.Посухов, журналіст В.Лис, письменник Ф. Гарін. В періодичній пресі неодноразово друкувалися статті працівників заводу, у котрих, в основному, звітувалося про досягнення підприємства. Однак, досі не існує комплексного історико-мистецтвознавчого дослідження такого явища, як полтавська порцеляна. Розпочати цей процес і має на меті дане дослідження.

Виклад змісту. Полтавська порцеляна – явище у художньому житті України достатньо молоде і практично втрачене. Занадто короткий термін його історії. Але полтавська порцеляна впевнено і наполегливо заявила про себе світу.

На початку 1960-их років було прийняте спільне рішення виконавчої влади Полтавської області і міста Полтави про будівництво Полтавського фарфорового заводу, у якому визначалося, що основним його завданням мало бути виготовлення столового посуду [26, арк. 5]. За розпорядженням Харківського раднаргоспу від 2 червня 1964 року за № 257 Державною приймальною комісією було прийнято в експлуатацію Полтавський завод фарфорового посуду, виробничою потужністю 3 млн. одиниць виробів в рік. Першу продукцію завод випустив у 1964 році [9, арк. 3]. Останній випадок відбувся в травні 2002 року.

За час свого існування, ПФЗ шість разів змінював своє підпорядкування і назву. У 1964-1966 році, він називався Полтавський фарфоровий завод Управління промислово-будівельних матеріалів Ради народного господарства Харківського економічно-адміністративного району. У 1966 році він перейшов у підпорядкування Управління фарфорово-фаянсової промисловості

Міністерства легкої промисловості УРСР, у 1970 – до Республіканського виробничого об'єднання фарфорово-фаянсової промисловості Міністерства легкої промисловості УРСР та став носити назву «Полтавський фарфоровий завод». Саме в цей період відбулося святкування 20-річного ювілею утворення підприємства з нагоди чого було виготовлено пам'ятний знак (фото 1). З 1976 до 1988 року завод носив назву «Полтавський фарфоровий завод імені XXV з'їзду КПРС Українського промислового об'єднання з виробництва фарфорових і фаянсових виробів «Укрпромфарфор» Міністерства легкої промисловості УРСР». В 1989 році завод перейшов в підпорядкування іншого управління міністерства, і став носити назву «Полтавський фарфоровий завод імені XXV з'їзду КПРС Управління розвитку фарфорово-фаянсової промисловості, фурнітури та іграшки Міністерства легкої промисловості УРСР». В листопаді 1993 року завод корінним чином змінив форму власності і став відкритим акціонерним товариством ВАТ «Полтавафарфор». Керівництво заводом здійснювали: з моменту будівництва до 1965 року – М.Харченко, з 1965 – С.Бондаренко, з 1975 року І.Нечипоренко, з кінця 80-их до кінця 90-их М.Клочко, в 2000 році директором став В.Майборода. Останнім виконувачем обов'язки директора «Полтавафарфору» була О.Юдіна. Керівництво художньою частиною підприємства здійснювали: І.Віцько (1964, по деяким даним з 1966) до 1984, потім Є.Гулько (Андрєєва), наприкінці 1980-их до середини 1990-их – В.Білоус. Останнім головним художником «Полтавафарфору» була Л.Нейжко (Онопрієнко). Таким чином, склалися відповідні тандеми директор-головний художник, що і визначали, загалом, художню політику підприємства. Є підстави стверджувати, що велику роль в подальшій долі ПФЗ відіграла особистість відомого художника-фарфориста Г.Малицького – колишнього головного художника Коростенського фарфорового заводу, який в 1964 році працював тут на посаді начальника цеху.

Після прийняття рішення про створення у Полтаві фарфорового заводу, розпочалося його будівництво. Архівні документи, пов'язані з цим процесом складають окремих фонд ДАПО [15]. Вулиця, на якій розмістився новозбудований фарфоровий завод у Полтаві називалася на початку 1960-их років Великою Решетилівською, а згодом її було переіменовано у вулицю маршала Бірюзова. Будівництво проводилося на території приватних садиб і городів. З цієї метою, відповідні ділянки викупилися у власників. У статті полтавського письменника Ф.Гаріна «Наш фарфор», що побачила світ в лютому 1964 року читаємо: «Ще немає прохідної, кучугури снігу кругом... гусеничний трактор, буксуючи в снігу спинається. Контейнер приставлено. Робітники в брезентових робах ломачами розбивають великий дерев'яний ящик, у якому верстат. Вже повністю укомплектовано масозаготівельний цех, майже обладнано капсельний цех, де посуд випалюватиметься в гіпсових формах. Інші цехи ось-ось стануть до ладу. Керівник нового заводу Микола Омелянович Харченко про кадри: «робітників ніби й небагато буде – до 300 чоловік (зважає, що діятиме автоматика!). Потрібно 77 художників по фарфору, голо-

вного художника доведеться запросити з іншого міста. Візьмемо випускників Миргородського керамічного технікуму. Потрібні модельники, що виконуватимуть особливо витончену роботу. Малюнки, орнамент – все це робитимемо так, щоб видно було особливість нашого полтавського краю. В цьому, певен, допоможуть і народні самодіяльні митці» [2, С.3]. Поряд з заводом було облаштовано тролейбусну зупинку, яка й до цього часу носить назву «Фарфоровий завод» (фото 2). Сам ПФЗ був розміщений у так званій промзоні Полтави: поряд – комбикормовий, олійно-екстраційний, «Продмаш», тарний заводи, колишня Полтавська ткацька фабрика (ПТК), неподалік – заводи «Хіммаш», газорозрядних ламп (ГРЛ) та залізобетонних виробів (ЗБВ). Територія підприємства підходила до залізничної колії «Харків-Київ», що значно спрощувало доставку сировини та відвантаження готових виробів. Для заводу, який на 100% використовував привізну сировину це мало визначальне значення: глина привозилася з Донецької області, кварцовий пісок із Харківської, пегматит – з Карелії, доломіт із Північної Осетії, гіпс – із Самарської області РРФСР, глинозем – з Індії, керамічні фарби поставлялися з спеціалізованого заводу, що розміщувався у Підмосков'ї.

У джерелах зустрічається суперечлива інформація щодо того, коли завод дав першу продукцію. Історична довідка про завод, датована 1971 роком свідчить, що за пуско-налагоджуваний період, тобто з червня до грудня 1964 року виробництво фарфорових виробів ще не було освоєне [9, арк. 3]. В нотатці обласної газети «Зоря Полтавщини» (вересень 1964), директор ПФЗ М.Харченко пише про те, що став до ладу ПФЗ і його дружний колектив виготовив 15 тисяч тарілок і що до свята Жовтня в продаж поступлять перші тисячі полтавських виробів високохудожніх, красивих і дешевих [31, С.1]. Так чи інакше, але саме 1964 рік можна справедливо вважати часом народження фарфорового виробництва у Полтаві. Ставши до ладу, ПФЗ дуже швидко нарощував потужності і перетворювався в одне з провідних підприємств галузі. Уже в 1967 році в пресі зазначалося, що хоча заводу йде лише четвертий рік, але його продукцію добре знають в усіх республіках СРСР і вона користувалася великим попитом [21, С.3]. Про це свідчить і той факт, що вже в лютому 1968 року в Полтаві відбулася республіканська нарада працівників фарфорово-фаянсової промисловості УРСР [25, С. 1]. А у вересні 1975 року в Полтаві відбулася науково-технічна нарада фарфорової промисловості СРСР [7, С.2].

Основним завданням ПФЗ було виготовлення столового посуду. Відповідно до цього, художники спрямували творчі зусилля на розробку зразків продукції, яка користувалася попитом у населення. Завод випускав «...господарський посуд, товари культурно-побутового призначення і госпобіходу» [9, арк 3-4]. Не дивлячись на орієнтацію у випуску простого порцелянового посуду, художниками заводу ще з середини 1960-их років було створено зразки форм, що використовувалися весь час існування підприємства. Це, наприклад, розроблені І.Віцьком форми кухля на 250 см. куб, чайного сервізу (№ форми 670), М.Ревою – кухлі

на 350, тарілки глибокі та мілкі круглі з гладеньким краєм.

З перших днів роботи заводу, працівники Полтавського краєзнавчого музею почали комплектувати колекційну збірку полтавської порцеляни. Загальна кількість зібрання становить близько 200 найменувань. Перші надходження датуються 1966 роком. Тоді музей придбав 5 найменувань продукції, а саме: набір для пиття, кухлики, чашки. Джерелами поповнення колекції були традиційні закупки і подарунки.

Продукція ПФЗ відповідала вимогам якості. Так Полтавська міжобласна лабораторія держнагляду у 1980 році засвідчила, що ПФЗ надав на атестацію по вищій категорії якості сервіз чайний (форма № 670, малюнок 31-а-78, арт.321). Засвідчувалося також про те, що ПФЗ систематично проводив оцінку якості та технічного рівня порцелянового посуду шляхом співставлення показників якості, які передбачені «для кращих вітчизняних і зарубіжних зразків». Причому зазначено, що подані на атестацію сервізи користуються підвищеним попитом у покупців, про що надані висновки торговельних організацій, підтверджено також ритмічність роботи підприємства, забезпеченість сировиною, керамічними фарбами, деколлю та матеріалом для упаковки [1, арк. 4].

Продукцію ПФЗ відправляли на виставки і ярмарки, зокрема на Всесоюзний ярмарок у Москві в 1969 році було відправлено сервізи чайні та кавові, вази. Всі вироби – з різноманітним багатоклірним оформленням в українському народному стилі. Багато сервізів – ювілейні, вироблялися також вази з портретами вождів та фарфорові нагрудні значки [13, С.4].

Стрімкому динамічному розвитку полтавського фарфору сприяла і постійна модернізація підприємства. У 1969 році ПФЗ освоїв виробництво продукції на унікальній потоково-механізованій лінії, створеній на базі печі з крокуючим ходом за проектом українського НДІ кераміки і скла. За цією технологією суттєво прискорився випал виробів: чашки випалювалися за 5 годин замість 30 і якість була високою. Реконструкція 2-ї черги заводу забезпечила випуск у 1970 році 3 млн. фарфорових виробів в рік, а кількість робітників зменшилася з 450 до 200 чоловік [28, С.3; 10]. У 1971 році на ПФЗ стала до ладу перша в СРСР піч швидкісного опалювання порожнистих виробів типу ПАС-1 [37, С. 12, С.]. Загалом, за всю історію ПФЗ, було проведено дві масштабні технічні реконструкції, які призвели до суттєвого збільшення кількості виготовленої продукції: якщо в 1964 році завод був розрахований на випуск 3 млн. одиниць продукції в рік, то на початок 1990-их – цей показник вже сягав 13,5 млн. одиниць [6]. Про високу технологічну якість полтавської порцеляни говорить і той факт, що завод випускав багато виробів з білим тлом з делікатною орнаментациєю золотом, причому як унікальних так і тиражованих. На білому тлі проявляються усі огріхи технології. Білий вважається символом чистоти і довершеності порцеляни. Полтавський завод був новим і компактним, тому технологічні новинки тут впроваджувалися досить легко. В пресі тих років згадано ім'я Г.Кушпіля – слюсара-механіка, що працював на ПФЗ з 1966 року.

Він переробив глазурувальну машину для плоских виробів, що дало змогу глазурувати всі плоскі вироби, ще й суттєво поліпшилася якість продукції. Ще він виготовив напівавтомат для нанесення малюнка методом шовкографії – простий і надійний, механізував операцію по розрізанню і вкладенню заготовок на форму, домогшись значного зменшення затрат формувальної маси. Загалом 10 рацпропозицій Кушпіля було впроваджено за 5 років [34, С.2]. І вимоги були суворі – все повинно бути зроблено зі смаком і високої якості [5, С.3]. На ПФЗ запровадили шлікерний спосіб виготовлення капселів. Обласна газета «Зоря Полтавщини» писала на початку 1970-их про Л.Вільхову – крашу глазурувальницю, контролера ВТК (випускницю Миргородського керамічного технікуму імені Миколи Гоголя). Вона відповідальна за якість продукції і честь заводської марки і боролася з браком по своєму, говорила, що чим краще зробимо – тим більше заробимо [35, С.2]. Широко використовувалися різноманітні «підручні» матеріали – за пропозицією директора заводу С.Бондаренка були використані як будівельний матеріал технологічні підставки – бомзи. Ними облицювали фасад, стіни деяких цехів і дільниць (фото 3). Саме такий зовнішній вигляд заводу і запам'ятався полтавцям (фото 6).

Питання кадрового забезпечення було головним з перших днів роботи підприємства. Вирішувати його допомагали випускними Миргородського керамічного технікуму: художники, технологи, теплотехніки. Потрапити працювати на ПФЗ було вигідно і престижно, тому що завод на відміну від більшості підприємств галузі розміщувався у великому обласному центрі. До того ж, соціально-побутова сфера розвивалася стабільно. В 1973 році 43 сім'ї працівників заводу отримали квартири. Адміністрація заводу дбала про дозвілля працівників, особливо молоді. На другому поверсі заводоуправління було організовано клуб, де проводилися репетиції вокально-інструментального ансамблю, гуртка бальних танців, дитячої музичної студії. Було закуплено інвентар для самодіяльних колективів, налагоджено регулярний випуск передач заводської радіогазети. Обладнано медпункт – в якому здійснювалося лікування і фізіотерапія. Були облаштовані нові побутові приміщення, зону відпочинку з фонтаном замість запланованої градирні, що мала охолоджувати воду з печі. «Зона відпочинку радує око: квіти, дерева, лавочки, фонтан» [34, С. 2]. Завод мав базу відпочинку на березі Азовського моря [10, С.3]. Зрозуміло, що все це приваблювало на виробництво працюючих, де 79% складали жінки.

Структура ПФЗ відповідала стандартній структурі фарфоро-фаянсового виробництва: цех підготовки сировини, цех формовки, цех відливки, живописний цех, випалювальна дільниця. Впроваджувалися нові потокові лінії для глазурування, для сервізів, для чашок тощо.

В пресі тих часів згадуються імена працівників. Це А.Піддубний, Л.Голубенко, А.Чемерис, Т.Дзябура, В.Полупан, Т.Придава, Т.Бірюченко, З.Мотієнко, В.Дубовик, Є.Домославська, С.Войцеховська, О.Зотникова, В.Бихалова, В.Дубовик, Л.Шупик, В.Шупик, В.Сер-

кіна, Л.Капленко, В.Цимбал, Т.Романець, В.Петрова, К.Косенко, О.Кулик, О.Ломако, В.Барановська, Г.Руденко, К.Корчевська, Г.Цисовська, Н.Погорело, Н.Косич, Г.Плескач, А.Литовченко, К.Кармінська, Н.Беллорибкіна, М.Конопля, Н.Меньшова, Л.Суддя, С.Гончар, Л.Колодка, В.Абдуліна, О.Литвиненко, А.Михатило, О.Агафонов, Т.Івченко, Л.Засць, Г.Ковалівнич, Г.Кобилецька, М.Євтушенко, П.Пасічник, В.Семенова. Г.Кушпіль, К.Удовиченко, М.Мазниця, Г.Рижа, В.Сосюра, В.Гресь, М.Єщенко, С.Переґуда, М.Ярова, В.Литовка, В.Божко... Ці люди – живописці і формовщики, випалювачі і теплотехніки, працівники інших служб, але саме вони творили разом з іншими явище полтавського фарфору.

Особливим місцем на ПФЗ була творча лабораторія. Саме художники, зробили його продукцію впізнаваною. Тут розроблялися нові форми та зразки розпису для впровадження у масове виробництво. Але, за свідченням колишніх працівників заводу, ставлення до художників було неоднозначним. Адміністрацією заводу різко гальмувалося впровадження складних розробок – орнамент мав бути максимально простим, кожен «зайвий» завиток вважався неприпустимим для масового виробництва. На ПФЗ широко використовувалося золото. Його застосування чітко регламентувалося преїскурантами і ГОСТами.

Формування мистецького обличчя Полтавського фарфорового заводу пов'язане в першу чергу, з ім'ям видатного художника сучасності, Народного художника України І.Віцька, який близько двадцяти років працював головним художником заводу. У колекції Полтавського обласного краєзнавчого музею зберігається понад 60 одиниць продукції, автором якої був І.Віцько [8, С.268]. Аналіз паспортів виробів, що випускалися ПФЗ, засвідчує, що більшість форм, що розроблялися на заводі були створені І.Віцьком та М.Ревою – заслуженим працівником легкої промисловості. Над створенням своєрідного обличчя полтавської порцеляни працювали художники В.Білоус, П.Надтока, Ю.Нікулін, Є.Андрєєва (Гулько), Н.Місюна (Луганько), Л. Неїчко (Онопрієнко), О.Лазарчук, Н.Лешакова, С.Кобицький, Н.Ромашова, Є.Вовченко, Т.Пічугіна, В.Шупик, Т.Агафонова. А також майстри-живописці, до речі, багато з яких були випускниками Миргородського керамічного технікуму імені Миколи Гоголя. Власне, встановити авторство форми і малюнку не важко, інформація про це утримується в паспортах та технічних описах продукції підприємства, що знаходяться на зберіганні в ДАПО.

Іван Михайлович Віцько (1930-2011) народився у селі Крутий Берег під Полтавою, навчався у Миргородському керамічному технікумі імені Миколи Гоголя та Львівському інституті декоративно-прикладного мистецтва. Найпопулярніші форматворчі розробки І.Віцька для масового виробництва: сервіз чайний та чашка з блюдцем № 670 та № 4-80 «Овал», сервіз кавовий «Струмок», набір лікерний «Святковий» № 11-75, чашка з блюдцем «Подарункова» № 632, а також форми тарілок глибоких і мілких. Висока майстерність художника зосереджена у його авторському наборі «Солдатський» (1975), у флязі «Полтава» (1977) у сервізі «Петровський» (1975) та «Квітка» (1976), гар-

Фото 1. Ювілейний знак, виготовлений з нагоди 20-річчя ПФЗ. – фото Т.Зіненко. – жовтень, 2011. Публікується вперше

Фото 2. Тролейбусна зупинка «Фарфоровий завод» у Полтаві. – фото Т.Зіненко. – жовтень, 2011. Публікується вперше

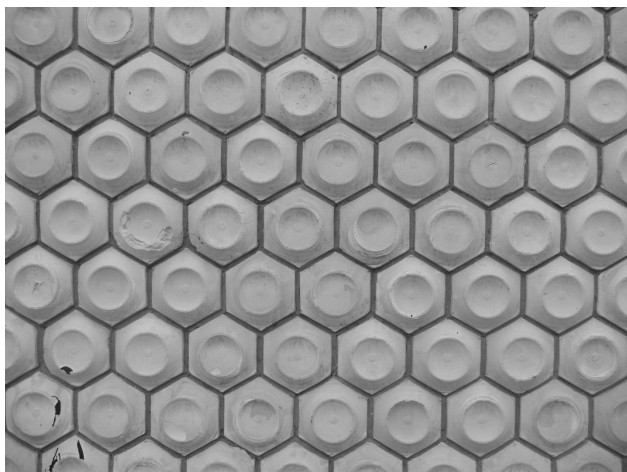

Фото 3. Фрагмент облицювання паркану ПФЗ «бомзами». – фото Т.Зіненко. – жовтень, 2011. Публікується вперше

Фото 4-5. Чайник з сервізу чайного «Настрій» з приватної колекції Тетяни Зіненко. – фото А.Зіненко. – жовтень, 2011

Фото 6. Вхід а адміністративне приміщення ПФЗ. Сучасний стан. – фото Т.Зіненко. – жовтень, 2011

Фото 7. Художник ПФЗ Ніна Ромашова та автор статті Тетяна Зіненко. – фото Т.Руденко. – жовтень, 2011. Публікується вперше

Фото 8. Чашка подарункова «Червоне і чорне» форма І.Віцька, малюнок Н.Ромашова. ПФЗ. – фото А. Зіненко. – жовтень, 2011. Публікується вперше

Фото 9-10. Скульптура «Ворскла» і «Псел» (автор В.Білоус). З фондів Полтавського обласного краєзнавчого музею. – фото С.Черпаченко. лютий 2012. Публікується вперше

нітурі чайно-кавовому «Парадний» (1976), форма для кавового сервізу «Струмок», яка стала основою для відомого кавового сервізу «Зозуля» (малюнок Ювеналія Нікуліна). А набір «Софія Київська» з шести різновеликих чайників демонструвався на виставці ЮНЕСКО в 1982 році. Віцько співпрацював з усіма художниками заводу, більшість з яких використовували його формотворчі розробки. Однією з таких розробок був великий трилітровий чайник (фото 4-5), чашка «Подарункова» (фото 8). І.Віцько був незмінним керівником усіх дипломних робіт, що робилися на ПФЗ. Аналіз паспортів виробів, що випускалися ПФЗ засвідчує, що близько 80% усіх форм, що розроблялися на заводі були створені саме І.Віцьком, якому вдалося вирішити «... кардинальні проблеми щодо порцеляни: виявлення краси матеріалу, гармонії національної своєрідності та сучасних естетичних вимог» [4, С.269]. Хоча за свідченням художників, І.Віцько, будучи головним художником, не допускав залучення інших художників до формотворення. Тож їх формотворча діяльність активізувалася тільки з середини 1980-их. Іван Віцько добре знав технологію, хоча сам форми не робив (не

точив, як кажуть художники – авт.). Його творчий задум реалізували в матеріалі Василь Шупик або Михайло Рева.

Модель-майстер Михайло Петрович Рева народився у 1930 році у Федорівці Карлівського району Полтавської області, закінчив Кременчуцьке архітектурно-художнє ремісниче училище. З самого початку працював на ПФЗ модель-майстром (є свідчення, що його запросив з Баранівки Віцько, коли став головним художником – авт.). Заслужений працівник легкої промисловості України. Він виготовляв форми для всіх художників. За його ескізами виготовлено великими тиражами кавові сервізи «Лідія» та «Ольга». Він автор більшості форм тарілок і кухлів для масового виробництва.

Євгенія Гулько (Андрєєва) народилася 1937 року в Хмельницькій області. Навчалася у Львівському училищі декоративно-ужиткового мистецтва імені Івана Труша в 1969-1974 ррр, і в Ленінградському вищому художньо-промисловому училищі імені Віри Мухіної. Довгий час працювала на ПФЗ після закінчення навчання. Була головним художником підприємства, автор

пам'ятної вази «20-річчя Полтавського фарфорового заводу. Гулько була автором форми і розпису блюда «Свято Перемоги» (1975), малюнку до декоративної вази «Квіти» (1976), деколей на тарілці. Улюбленим творчим ходом художниці були великі стилізовані квіти з листочками, поліхромні за мотивами українського народного розпису. В 1979 році. Є.Гулько розробила серію малюнків для деколі до дитячого посуду. Наприкінці 1970-их років, вона була автором ряду розробок для оформлення посуду з олімпійською символікою, зокрема, чашки з блюдцем «олімпійської» (форма № 623 І.Віцька): в обрамленні великих прямокутників – стилізовані зображення олімпійських видів спорту, емблема олімпіади в Москві, коли усі спортивні доріжки збігалися під московські зорі. До її розробок належить також чаша «Святкова» (1,1 л), створена у 1975 році, декор набору для пиття «Помідор», медалі з олімпійською символікою. У співпраці з В.Білоусом в 1977 році було створено сувенір «Полтава» – жіноча фігура, що тримає над головою квітку соняшника в національному українському вбранні. Авторству художниці належить форма і розпис чайника «Подарунок» – кулеподібної форми на високій ніжці, розписаний поліхромними народними мотивами, орнамент до сервізу «Полунчик» (форма І.Віцька), чайного сервізу «Ранок» (птахи і квіти), набору для галушок «Орнаментальний», лікерних наборів «Полтавські мережки», «Святковий». Є.Гулько орнаментувала набір чайників (форма І. Віцька) «Весна» у 1979 році.

Ніна Місюна (Луганько) закінчила Миргородський керамічний технікум імені Миколи Гоголя, в середині 1960-років працювала на фарфорових заводах Волинського Полісся. З 1968 року – на ПФЗ. Авторськими розробками є бокали «Ювілейний», «Полтавські соняшники», «Щедрий вечір», «Сніп» (1975), сервізи «Червона стрічка», «Жоржини», серія малюнків до деколей на дитячий посуд «Лисичка», «Ведмедик», «Незабудка». Але найяскравішою розробкою Н.Місюни є парадний сервіз – гарнітур чайно-кавовий на шість персон з п'ятдесяти предметів. Ця форма носила назву «Лтава» (№ 1-77) і використовувалася в різних інтерпретаціях «Блакить», «Полтава», тощо.

Володимир Іванович Білоус працював художником ПФЗ після закінчення Львівського інституту декоративно-прикладного мистецтва з 1975 року до середини 1990-их. Найвідомішими його розробками на ПФЗ є декоративна скульптура «Псел» і «Ворскла» (фото 9-10), а також сувенір «Полтава»: жіноча фігура, що тримає над головою квітку соняшника. Дівчина у вишиванці і плахті (розпис Є. Гулько), скульптура «Полтава», численні ювілейні медалі. Білоус швидше працював як скульптор, створювати форми особливого бажання не мав. В 1990-их роках художник розробив форму скульптури «Пісня» та «Івана –Купала» (1992 року),

Слизавета Вовченко розробила малюнок на сервіз «Настрій» (фото 4).

Семен Кобицький був автором форми чайного сервізу на шість персон, дуже делікатного і витонченого сервізу «Тетяна» (форма 8-89, малюнок 1-91).

Ромашова (Сивасва) Ніна Володимирівна (фото 7), 1958 року народження, народилася у місті Зіньків,

Закінчила Миргородський керамічний технікум імені Миколи Гоголя у 1979 році, Полтавський державний педагогічний університет. Працювала художником творчої лабораторії на ПФЗ з 1980 року з перервою до 2002. Дипломна робота, керівником якої був І.Віцько знаходиться у музеї Миргородського керамічного технікуму. Найвидатніші творчі розробки: сервіз чайний «Атлантида» (форма і декор), сервіз «Валерія». (Один з таких сервізів подарований в м. Зоряний у Підмосков'ї), розробка деколі «Охота» в пастельно-охристих тонах на тему мисливства (була дуже популярною на сервізах на форму Реви у 1990-их роках. Її деколь «Червоне і чорне» на подарункову чашку (фото 8), сервіз чайний «Рябіна». В 1990-і роки Н.Ромашова створювала також і скульптуру: фігурки у формі знаки зодіаку. Художниця була однією з небагатьох авторів на ПФЗ, що розробляли і форму, і малюнок.

Надтока Петро Іванович є автором форми ваз «Червона зірка», «Ветерани», «Перемога» та «Святкова» висотою 240 мм – форма кругла, злегка звужена доверху, переходить в розширене горло, кубка «Народний» – висока циліндрична ніжка, розширена догори у форму кубка, по бокам – невеличкі фігурні завитки. Художник розробив декор до сервізу «Сині квіти» (1976 рік) – стилізовані сині квіти, суцільний живописний розпис, часткова промазка і відводка золотом, декор кухлів на форму М.Реви (№ 286) у вигляді криття надполив'яною фарбою з прочисткою малюнка, відводка золотом. По вертикалі кухоль розділений двома кольорами, на темному фоні – білі кола, на межі темного і світлого перехід: коло з двох частин на контрасті. В декорванні кухлів, об'ємом 350 мл, Петро Надтока застосовував стрічку кобальтом, бортовий штамп, стрічку, відводка та вулик золотом. На широкій кобальтовій стрічці – квадрати по типу української народної витинанки.

Ювеналій Нікулін декорував вази. На вазі форми П.Надтоки «Ветерани» зображено пам'ятник Слави у Полтаві, декор з квітами, стилізованими в українському національному стилі, по центру – червона зірка з серпом і молотом. У вазі на форму Л.Нейжко – напівкриття кобальтом, в клітиноподібних сегментах букет квітів за українськими національними мотивами, деколь підглазурна, кобальт. Дві стрічки і відводка золотом. Художник застосовував українські народні мотиви, традиційний розпис. Ю.Нікулін декорував чашку «Подарункову» та дуже вдалий кавовий сервіз «Зозуля» (на форму Віцька), який одним з перших отримав «Знак якості» (зберігається в фондах Полтавського обласного краєзнавчого музею) – розпис стилізованими квітами, в центрі – зозуля. Художник застосував поєднання чорного та зеленого кольорів з золотом, що дало прекрасний естетичний ефект. Нікулін розробляв ескізи широко трафаретних деколей для лікерних наборів, чайних сервізів та кухлів.

Лазарчук Ольга створила варіант розпису чайного сервізу на форму Івана Віцька «Ірис червоний» – ручний розпис багатьма фарбами і золотом. Використала багатий петриківський розпис.

Лешакова Ніна створила орнамент на кавовий сервіз форми І. Віцька «Струмок» В овальному ме-

дальйоні – великі троянди в оточенні малих бутонів. На тарілках і блюдцях – бутони маленьких квітів, сполучених домальованими золотом кривульками.

Тамара Агафонова виконувала розписи, в основному, на форми І.Віцька і Н.Місюни. Вона застосовувала мотив «вазону» в наборі для чаю (1976), широко використовувала букетний живописний розпис фарбами і золотом у декоруванні сервізів і кубків, сервізи чайні «Незабудка», «Радість» (форма Віцька) – суцільна живописна робота багатьма фарбами (синя, голуба, сіра, чорна, зелена, жовта) з домальовкою і частковою промазкою золотом. Сервіз кавовий «Вишні» (на форму «Струмок» І.Віцька) – живописний розпис букетом надглазурними фарбами і золотом за мотивами українського народного мистецтва. Художниця широко застосовувала відводку та часткову промазку золотом, використовувала крупні квіти за мотивами петриківського розпису.

Василь Олександрович Шупик – модель-майстер, закінчив Миргородський керамічний технікум імені Миколи Гоголя в 1962 році, в творчій лабораторії ПФЗ виконував найскладніші модельні роботи, дошліфовував форму, робив її унікальною.

Неїжко (Онопрієнко) Людмила Андріївна – художник, що присвятила ПФЗ багато років свого творчого життя. Дані про її творчі розробки зустрічаються в паспортах ПФЗ з 1978 року. Про перші її роботи писала газета «Правда» ще в 1981 році [36, С.6]. Художниця сміливо розробляла і форму і декор. В 1979 році вона створила вазу подарункову, висотою 170 мм (її форма і декор) – форма кулеподібна, переходить у квадратне горло. По горлу декорована однофарбною трафаретною деколлюю, по краю – відводка золотом. По корпусу – суцільне криття селеном з прочисткою полос. Домальовка полос вертикальних надглазурною фарбою. Між вертикальними лініями – домальовка золотом і відводка внизу вази. Верх і низ вази – на контрасті: білий кулеподібний низ і темний квадратоподібний верх. Були й інші варіанти декору: по квадратному горлу чотири прямокутних сегменти, чергуються: темний і світлий. У центрі сегменту – овал. В овалі – шовкотрафаретна деколь: мотив квітів у горщику, в нижній кулеподібній частині по світлому тлу штамп золотом симетричний, відводка золотом. Художниця створила серію ваз: «Ювілейна» (форма «баньки»: циліндрична, переходить доверху в горло з розширеним краєм на низькій ніжці), «Березень» (форма кулеподібна, на високій ніжці у формі букета весняних квітів), «Маріїнська» (форма Віцька). Л.Неїжко полюбляла в оформленні традиційний народний «петриківський» або «опішнянський», розкішний орнамент, широко використовувала кобальт і підглазурні фарби. Кожному жителю Полтавщини неодмінно відома розробка художниці на дитячу тематику – деколь на тарілку, де ведмідь їсть мед з горнятка, або стилізована сова, що вчить правил дорожнього руху. В 1981 році Л.Неїжко розробила форму нового чайного сервізу «Темп» з 15 предметів (без молочника) і декілька варіантів орнаменту на нього, в 1990-их роках – сервіз «Елегія».

Тобто, перехід на ринкову економіку з кінця 1980 – початку 1990-их років, начебто й не передбачав для

Полтавського фарфорового заводу нічого недоброго: кількість продукції, що випускалася була стабільно високою, попит на неї теж був достатньо стабільним. На міжреспубліканському ярмарку в 1989 році ПФЗ представив 50 нових видів фарфорової продукції [3, С.2]. Постійно оновлювався асортимент, запроваджувалися нові технології, створювалися сучасні перспективні зразки сервізів, скульптури, наборів і окремих предметів [22, С.2], художники ПФЗ демонстрували свої досягнення на виставках [11, С.3]. Всі були переконані, що торгувати фарфором – вигідна справа, що велику кількість продукції (близько 20% відправляють на експорт: у Росію і Казахстан). Під такою назвою навіть вийшла стаття у всеукраїнській газеті в грудні 1994 року [16 С.2.]. З початку 1995 року завод навіть відкрив близько півсотні нових робочих місць, при збереженні колективу в 900 чоловік! Прийняли нових молодих робітників. Тодішній директор ВАТ «Полтавафарфор» М.Клочко був переконаний, що змінивши форму власності, «колектив сам себе врятував, зумів викупити підприємство і не став наймитом». Підприємство налаштовувалося на працю в умовах ринку: відбувалося постійне ринку: розширення, оновлення асортименту. Модернізувалися старі зразки, змінювалася форма, малюнок, комплектність і створювалися зовсім нові зразки: чайно-кавові сервізи: «Тетяна», «Елегія», «Атлантида», «Ворскла» [12, С.1].

У статті Є.Савчука «Сім кольорів порцеляни» [27, С.3] говориться про використання давніх традицій полтавської кераміки для створення витончених форм і оригінального декору полтавського фарфору, про великий попит, яким користуються виробники заводу в Україні і за її межами, про відкриття фірмового магазину на території заводу, де можна придбати вироби за цінами виробника (10-14 грн. кавовий сервіз, наприклад), про директора М.Клочка, який дбає і про працівників, і про сировину, і про те, щоб завод працював безперебійно. «Не було випадку, щоб чітко налагоджений ритм заводу порушувався», про подальше розширення асортименту і поліпшення якості виробів за рахунок впровадження нових технологій. Суттєво, що ці перспективи спостерігалися у складний період середини 90-их рр. (1996), за шість років до остаточного закриття заводу.

Перші ознаки кризових явищ на підприємстві проявилися в 1998-1999 роках. Завод, хоча й з перебоями, продовжував працювати до травня 2002 року, поки «остаточно ліг у нокаут». Переповнені склади, відсутність збуту, величезні борги по зарплаті, за енергоносії, зношеність обладнання – можна знайти чимало об'єктивних і суб'єктивних (помилки керівництва) причин. Директор Валерій Майборода навіть пояснював причину кризи в тому, що «зі страху перед СНІ-Дом зріс попит на одноразову пластикову посудину, і відповідно, знизився попит на фарфорові вироби» [17, С.2.]. Якісною ілюстрацією тогочасного стану речей є думка, висловлена головним художником Л.Неїжко в червні 2002 року: «... гостра криза не випадкова. До неї доклали рук західні монополісти у цій галузі. Їм вигідно розоряти наші заводи, щоб не заважали, не знижували їх ціни. Посилюють свою активність ки-

тайські фірми. Але наша держава не звертає жодної уваги на занепад вітчизняного фарфорового виробництва. Якщо так триватиме й далі, то воно в нас взагалі зникне» [17, С.2].

Час підтвердив сумну пророчість цих слів. Полтавська порцеляна – явище, штучно створене рішенням владних структур, загинуло від їхньої ж байдужості, так і не відзначивши своє 40-ліття.

Висновки. Полтавська порцеляна, яка була створена для задоволення потреб широких мас населення у красивому та недорогому посуді – тож коли вона зникла – «історична справедливість було відновлено» – фарфор знову став посудом багатих, як французькі парфуми, швейцарські годинники чи німецькі автомобілі... Все це так, але хто не знає свого минулого, не має майбутнього. Яскраві, дзвінки та світлі твори полтавської порцеляни: і унікальні, і тиражовані, і вжиткові впізнаються і відрізняються не тільки по незмінному клейму, а й по широму полтавському духу, збереженому в своєрідному стилі полтавської порцеляни.

Література:

- Акты проверки готовности завода к выпуску фарфоровой посуды с государственным знаком качества. – Державний архів Полтавської області (ДАПО). - ф. 8762. – оп.1. – спр. 601. – на 16 арк.
- Гарін Ф. Наш фарфор // «Зоря Полтавщини». – 1964. – 8 лютого. – № 33 (9541). – С.3.
- Данилюк М. І оживають традиції краю // «Зоря Полтавщини». – 1989. – 10 грудня. – № 283 (17383) с. 2
- ДАПО, Ф.8762, оп.1, спр.492 Арк. 9 1977-1978 Ф 8762, оп.1, Спр.449, арк.22 1975-1976.
- Євтушенко Є. Успіх починається з малого // «Зоря Полтавщини». – 1970. – 12 лютого. № 35 (11386) – с. 2.
- Житомирський Д. Добрий настрій – ділу підмога // «Зоря Полтавщини». – 1974. – 19 січня. – № 16 (12594) с
- Житомирський Д. З п'ятирічкою йдемо в ногу // «Зоря Полтавщини». – 1977. – 1 грудня. – № 281 (13778) – с. 3.
- Заслужений художник Української СРСР Іван Віцько: каталог виставки творів. – Полтава, 1983.
- Историческая справка. Полтавский фарфоровый завод Управління фарфорово-фаянсової промисловості УРСР. Складена відповідальною за архів Л.Барабаш 16 березня 1971 року.– ДАПО. – ф.р. 8762. – оп. 1. – од.зб. 3. – арк. 3-4.
- Кольцова Т. Веселка на фарфорі // «Зоря Полтавщини». – 1984. – 1 липня. – № 150 (15750). – с. 2.
- Лис Василь. Посуд на щастя. Фоторепортаж. // «Робітничка газета України». – 1995. – 27 січня. – № 15 (11066). – с. 1.
- Лис В. Церква не тільки молиться, а й замовляє чаші // «Робітничка газета»/ – 1999/ – 10 лютого. – № 20 (1240) . – с.2.
- Литовченко О. Полтавський фарфор – у Москву // «Зоря Полтавщини». – 1969. – 5 листопада. – № 44 (10784) – с. 4.
- Литовченко О. Унікальна виробнича лінія на ПФЗ // «Зоря Полтавщини». – 1969. – 31 жовтня. – № 257 (11302) – с. 3.
- Матеріали строящегося Полтавского фарфорового завода. – ДАПО. – Ф. 8761.
- Незважаючи на матеріальну скруту попит на посуд сьогодні є // «Вечірня Полтава». – 1995. – 17 березня. – с. 1.
- Парасочка О. Чарівний світ порцеляни Івана Віцька. Інформаційна довідка. – В кн. Полтавський краєзнавчий музей: Збірник наукових статей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавства. Охорони пам'яток. Випуск IV. Кн.2./ редкол. Волошин Ю.В., Годзенко В.Д., Киридон А.М. та ін. – Полтава: Дивосвіт, 2008. – 472 с., іл. С. 268-270.
- Паспорта на изделия, выпускаемые заводом за 1965–1981 гг. ДАПО. – ФР 8762. – оп. 1. – спр. 351, 403, 449, 492, 544, 600, 654.
- Полтавська область: природа, населення, господарство. Географічний та історико-економічний нарис. Видання 2-е, доповнене і перероблене. За редакц. К.О.Маца. – Полтава: Полтавський літератор, 1998. – 336 с., іл.
- Полтавщина: Енциклопедичний довідник (за ред. А.В. Кудрицького). – К.: УЕ. – 1992, 1024 с., іл.
- Полтавський фарфор // «Зоря Полтавщини». – 1967. – 15 грудня. – № 292 (10727). – с.3.
- Полтавський фарфор держить марку // «Молода громада». – 1994. – 2 грудня.
- Посухов В. Був у Полтаві фарфоровий завод... // «Полтавський вісник». – 2002. – № 25 (605). – 21 червня. – С.3.
- «Радянська Україна». – 1989. – 26 квітня. – № 97 (20498) с. 2
- Радяться фарфоровики // «Зоря Полтавщини». – 1968. – 21 лютого. – с.1.
- Решение исполнительных комитетов Полтавского обласного и городского советов депутатов трудящихся. Акты передачи– ДАПО, ф 8762, оп. 1, од.зб.1.
- Савчук Є. Сім кольорів порцеляни // «Полтавщина». – 1996. – 6 грудня. – с. 3.
- Технічні новини // «Зоря Полтавщини». – 1969. – 31 серпня. – с.3.
- Техническое описание выпускаемых изделий за 1982–84 гг. ДАПО. – ФР 8762. – оп. 1. – спр. 691, 735, 777.
- Ханко В. Мистецтво і ширвжиток // «Полтавський вісник». – 1992. – № 14 – с. 5
- Харченко М. Полтавський фарфор // «Зоря Полтавщини». – 1964. – 26 вересня. – № 231 (9739). – С.1.
- Ханко В, Віцько І.М. Мистецтво України: Енциклопедія. – Т.1. – К., 1996.
- Ханко В. Полтавщина: плин мистецтва, діячі. Мистецтвознавчі праці. – К.: Видавець О.Ханко, 7515 (2007). – 521 с. : іл.
- Хуторян Є. Невичерпне джерело // «Зоря Полтавщини». – 1977. – 11 січня. – № 8 (13505). – с. 2.
- Хуторян Є. Дівчина з фарфорового // «Зоря Полтавщини». – 1970. – № 178 (11529). – 1 серпня. – с. 2
- Юбилею посвящается // «Правда». – 1981. – 14 июля – № 194 (22990) – С.6.